

Докиаг

в рамках круглого стола

"Что такое современная культурная политика?".

/Харьков, 28 марта 2011/

УДК 253.3 : 111.672

© Кебуладзе В.И., 2011

**Феноменологічний погляд
на культурну політику в сучасній Україні:
Cultural Policy or Cultural Politics?**

Вахтанг Кебуладзе

У статті йдеться про можливість і необхідність участі в культурній політиці переважної більшості громадян нашої країни, а не лише владних інституцій. Аналізовано загальнонаціональний, інтелектуальний і філософський рівні реалізації культурної політики.

Ключові слова: культурна політика, метисний етос, метанаратив, постметафізичне мислення, Просвітництво.

Вживаючи слово "політика" в різних ситуаціях, ми насправді маємо на увазі доволі різні сенси. В англійській мові, скажімо, це розрізнення втілено в наявності двох близьких, утім не тотожних, термінів: "politics" і "policy". Перший означає частіше державну політику, другий

— політику як стратегію поведінки не лише держави, а також окремих інституцій, груп і навіть індивідів¹. Відповідно до цього розрізнення можна говорити про два аспекти культурної політики: культурна політика держави і культурна політика як феномен соціального життя всіх громадян. У подальшому викладі я спробую подивитися на те, як ці два аспекти культурної політики можуть взаємодіяти на різних культурних рівнях.

Проблеми реалізації культурної політики постають на всіх рівнях розгортання культурного й політичного досвіду суспільства. В цьому дослідженні я зосереджуся на деяких із них, просуваючись від загальнонаціонального макрорівня через загальноінтелектуальний рівень до відповідних проблем у сфері філософського пізнання і філософської освіти.

Але перш, ніж перейти до розгляду конкретних проблем реалізації культурної політики в Україні, я проаналізую ті (подеколи неусвідомлені) інтелектуальні настанови, на які спирається те чи те розуміння культурної політики. При цьому варто зазначити, що я далекий від думки, що культурна політика в будь-якій країні може бути зведена до одного з двох вище зазначених варіантів. Натомість вона завжди постає як більш-менш органічне поєднання культурної політики держави й тих культурних практик, які можна назвати суспільною культурною політикою в широкому сенсі, тобто політикою, в реалізації якої беруть участь майже всі члени суспільства.

Ми живемо в посттоталітарному суспільстві. Тому серед усіх верств населення поширена думка, що політика — це справа можновладців, адже тоталітаризм саме і є узурпацією влади невеличким злочинним угрупованням. Я вже писав про те², що пересічні українці перебувають весь час у дещо дивному стані. З одного боку, громадяни нашої країни впевнені, що політику

¹ Докладніше про ці поняття, про складності їх перекладу українською та про вплив цього перекладу на соціально-політичний дискурс в Україні див.: Кебуладзе В. Вплив перекладу на формування термінології гуманітарних наук і соціально-політичний дискурс в Україні [2].

² Див. вищезгадану статтю.

реалізують лише професійні політики, з іншого боку, політика цих політиків і життя самих цих політиків є сталими темами щоденних дискурсивних практик хоча б у вигляді політичних анекдотів. Культура політичного гумору, безперечно, є спадком советського минулого, коли переважна більшість громадян була відсторонена від реальної політичної діяльності, утім постійно мала брати участь в імітаційних політичних процедурах на кшталт партійних чи комсомольських зборів, начебто демократичних виборах тощо. Така віртуалізація політичної діяльності породжувала іронічну дистанцію до політики, що зумовило виникнення розмаїття анекдотів і жартів на політичну тему. Внаслідок цього й у сучасному українському суспільстві політика постає як щось таке, про що весь час говорять, нібито не беручи в цьому участі. Ця ситуація майже цілкомовно відтворює ситуацію повної безвідповідальності, але водночас і повного безправ'я громадян тоталітарного суспільства на кшталт суспільства советського. Отже, сьогодні українська політика взагалі й культурна політика зокрема багато чим завдячує політичній або квазіполітичній практиці Советського Союзу.

Утім теперішній стан політичної діяльності й культурної політики в нашій країні зумовлений не тільки конкретним історичним минулим, а й тими інтелектуальними настановами, які зумовили те, що це минуле було саме таким. Кажучи про ці інтелектуальні настанови, я насамперед маю на увазі деякі ідеї німецької трансцендентальної філософії, імплантовані в советський марксизм у примітивізованому вигляді. Передовсім тут ідеться про Кантову ідею автономного суб'єкта, що може і має діяти відповідно до абсолютних норм моралі. На політичному рівні цьому суб'єктові відповідає абсолютна державна влада. Цю відповідність яскраво унаочнює Гегелеве захоплення Наполеоном, який, сидячи на коні, підкорює і опановує весь світ. Наполеон є автономним суб'єктом і водночас втіленням безмежної державної влади, яка своєю чергою відтворює на полі-

тичному рівні абсолютну свободу автономного суб'єкта. У так зрозумілому світі політика завжди є державною політикою.

Я натомість пропоную подивитися на проблему політики взагалі і культурної політики зокрема з дещо іншої позиції. Відповідно до цієї позиції цілковита автономія суб'єкта є ілюзією. Я взагалі пропоную замінити в моральному та політичному дискурсах поняття суб'єкта поняттям "метисний етос", маючи на увазі те, що уявлення про автономну суб'єктивність не відповідає культурній і соціально-політичній дійсності. Кожний із нас є не так автономним суб'єктом, як втіленням певного етосу, що має метисний характер, оскільки завжди являє собою змішання різних традицій і культур. Тому культурну політику має здійснювати не держава як політичне втілення трансцендентальної суб'єктивності, а ситуаційно утворювані спільноти як втілення метисних етосів, які розгортають власні наративи. Держава ж має лише зберігати баланс сил, аби жоден із наративів не перетворився на домінантний метанаратив в розумінні Ліотара³.

Після цього доволі строкатого загальнотеоретичного вступу перейдімо до розгляду реалізації культурної політики на вищезазначених рівнях.

1. Культурна політика на загальнонаціональному рівні

Одним із головних питань, які постають перед нами на загальнонаціональному рівні реалізації культурної політики, є питання про можливість створення нової національної держави в епоху глобалізації, коли утворення націй завершилося, а суб'єктами міжнародної політики дедалі більше стають не так національні держави, як транснаціональні комерційні корпорації і наднаціональні політичні утворення на кшталт Європейського Союзу? Проблема, втілена в цьому питанні, має багато

³ Щодо Ліотарового поняття метанаративу див., наприклад, його статтю "Ситуація постмодерну" [2].

аспектів. Звернімося до двох із них, а саме до мовного та історичного, з огляду на те, що саме ці аспекти зазначеної проблематики збурюють найбурхливіші дискусії в сучасному українському суспільстві.

- Мовний аспект національної культурної політики

Тут перед нами постає головне питання, що його стало обговорюють політики й журналісти під час телевізійних ефірів і на сторінках періодичних видань, науковці в академічних аудиторіях, а інші громадяни спостерігають за цими суперечками й долучаються до них у своїх щоденних дискурсивних практиках. Це питання можна сформулювати в дуже стислому вигляді так: українська чи російська?

Можна показати, що це є проблемою лише в тому разі, якщо тлумачити культурну політику винятково як державну культурну політику. Якщо ж розглядати реалізацію культурної політики як процес, в якому беруть участь усі громадяни держави, причому не як атомарні індивіди, а як представники певних метисних етосів, то ця проблема виявляється удаваною.

Адже в цьому модусі розгляду цієї проблематики відповіддю на це питання було би твердження, що держава мусить не так забезпечувати статус мов, як надавати громадянам інструментів реалізації власних мовних уподобань. "Politics" має полягати в тому, щоби вивільняти простір для "policy". Тому на конституційному та законодавчому рівні мають бути створені умови для того, аби національні спільноти могли в законний спосіб вимагати від держави створення шкіл із викладанням рідною мовою, отримували фінансування (державне і недержавне) й інституційну підтримку розвитку ЗМІ власною мовою тощо.

Той прикрий факт, що дискусію про мови зведено лише до питання про державний статус цієї чи цієї мови, зашкоджує як носіям української, так і носіям російської мов, не кажучи вже про мови інших національних спільнот, представники яких є

рівноправними громадянами України і які компактно проживають на територіях, з якими вони пов'язані історично і культурно. Російськомовні громадяни України відчувають через ставлення підкреслювання недержавного статусу російської мови свою другорядність, хоча насправду ми навряд чи можемо говорити про дискримінацію російської мови в переважній більшості вимірів суспільного життя нашої країни. Водночас формальний державний статус української мови начебто знімає всі проблеми її розвитку і застосування. Утім варто визнати, що насправді цей статус не так знімає, як приховує ці проблеми, що даються взнаки, починаючи від жахливої мови шкільних підручників до безграмотного суржику переважної більшості українських політиків і відсутності згоди науковців, щодо засадових принципів українського правопису.

- Історичний аспект національної культурної політики

Історія – це не послідовність фактів, а розмаїтість паралельних наративів. Тому не можна на державному рівні встановити, що було правдивою історією, а що ні. Утвердження державного історичного метанаративу притаманне тоталітарним державам. Натомість в демократичних країнах спостерігаємо суперечку різних наративів, яка не так слугує встановленню істини, як привчає всіх громадян до відкритого дискурсу, в якому може бути почута будь-яка думка. Звісно, ці думки мають спиратися на наукові дослідження, а не на суб'єктивні уподобання й упередження окремих не завжди достатньо освічених людей, які часто-густо випадково отримують достатню владу, аби видавати свої передсуди за історичну дійсність. На державному рівні, отже, варто створити умови для серйозних історичних розвідок, які би втілювалися в фундаментальні дослідження, що конкурували би між собою і в цій вільній інтелектуальній конкуренції створювали би справжню історичну науку, а заразом неупереджене, най частіше й суперечливе, бачення нашо-

го спільного минулого. Цей шлях набагато складніший, але й набагато продуктивніший за простий передрук підручників історії для середньої та вищої школи, який часто-густо призводить до того, що з підручників висмикують небажані сторінки й замінюють їх офіційно прийнятними.

2. Культурна політика на загальноінтелектуальному рівні

На цьому рівні головним питанням, є питання про можливість і необхідність Просвітництва після Просвітництва, адже, як на мене, єдина соціально релевантна і корисна роль, яку може відігравати інтелектуал у нашій країні, це роль просвітника. Але саме в цій ролі інтелектуал потрапляє до складної колізії. Як будувати освіту та науку в Україні, як взагалі займатися просвітництвом, коли в багатьох розвинутих країнах світу Просвітництво, що стало там головним чинником формування сучасної інтелектуальної культури, зазнає ґрунтовної критики, а нашій власній інтелектуальній історії бракує повноцінного Просвітництва? Це питання, як можна помітити, складається з двох. Перше питання стосується ситуації Просвітництва у всьому світі, друге – можливості й потрібності Просвітництва в Україні. Спробуймо по черзі експлікувати ці питання, сподіваючись якщо не знайти остаточні відповіді у такій експлікації, то, принаймні, накреслити умови їхньої можливості. При цьому варто зазначити, що я розглядаю Просвітництво не лише як певну добу історичного розвитку європейської цивілізації, а також як сталу складову її інтелектуальної культури.

У відомому творі "Діалектика просвітництва" Горкгаймер і Адорно звинувачують Просвітництво, яке, на їхню думку, за своєю сутністю має сприяти людській свободі, в тому, що воно стає тоталітарним, і пояснюють це в такий спосіб: "Просвітництво поводить ся з речами, як диктатор із людьми. Він знає їх настільки, наскільки він може ними маніпулювати ..." [5, с. 31]. Таке "диктаторське" ставлення до речей поступово пе-

рекидається і на людей. Внаслідок цього Просвітництво зі шляху до звільнення людини від залежності від сил природи, перетворюється на шлях до поневолення людини через суцільну інструменталізацію людських взаємин і ставлення людини до природи. Єдиний засіб, який може убезпечити від цього, полягає в постійній рефлексії щодо природи Просвітництва. Якщо розвинути цю думку Горкгаймера й Адорно, спираючись на згадане Ліотарове поняття метанаративу, можна наважитися на твердження, що Просвітництво стає тоталітарним, коли перетворюється на панівний метанаратив. Порятунком від диктату метанаративу є залучення інших наративів. І тут ми знову стикаємося з розрізненням культурної політики як політики держави і як політики, в якій беруть участь усі члени суспільства. Якщо Просвітництво перетворюється на метанаратив державної культурної політики, то воно зраджує власну природу й перетворюється на засіб інструменталізації та поневолення усіх членів суспільства. Натомість, якщо Просвітництво постає як най і домінантна, але водночас одна з можливих культурних стратегій поруч з іншими стратегіями, воно уможлиблює рух до власної питомої мети – поступовому досягненню людської свободи завдяки раціональному пізнанню світу, звільненню від жахливих забобонів завдяки критичному мисленню.

Що це має означати для культурної політики в сучасній Україні?

По-перше, варто взяти до уваги те, що ідеал просвітницького розуму був змаргіналізований примітивним марксизмом, який панував на теренах колишнього Советського Союзу. Отже, в українському суспільстві, стигматизованому незагоєними ранами советсько-комуністичної хвороби, має бути відроджено справжнє Просвітництво.

По-друге, це відродження справжнього Просвітництва означає критику не лише советського уявлення про Просвітництво, а Просвітництва як такого.

По-третє, ця критика Просвітництва передбачає розгортання інших наративів, почасти укорінених у власній культурі, почасти запозичених із інших культур, які пережили добу Просвітництва й більш-менш органічно асимілювали його головні ідеї.

По-п'яте, критика Просвітництва як такого передбачає критику її філософських засновків.

У цьому останньому пункті ми вже переходимо до наступного рівня нашої проблематики, якому посвячена остання частина цієї короткої розвідки. В цій останній частині я спочатку спробую показати зв'язок просвітницького проекту з метафізичною картиною світу, аби потому замислитися над тим, чи можлива і як можлива філософія у постметафізичну добу, а також чи можливе постметафізичне філософування в інтелектуальному просторі України, якому бракує власної метафізики.

3. Культурна політика на рівні філософських досліджень і філософської освіти

В одному з описів метафізичної філософії у книзі "Постметафізичне мислення" Юрген Габермас установлює прямий зв'язок між метафізичним стилем мислення й вірою в тотальну розумність світу: "Філософія залишається вірною своїм метафізичним витокам доти, доки вона може виходити з того, що розум, який пізнає, знаходить себе в цьому розумово структурованому світі або ж надає розумовій структури природі та історії – чи то у вигляді трансцендентального суб'єкта, чи то шляхом діалектичного осмислення світу. Пронизана розумом тотальність – чи то світу, чи то світоутворювальної суб'єктивності – гарантує своїм окремим частинам або моментам причетність до розуму. Раціональність мислиться як матеріальна сила, що впорядковує змісти світу і в них прочитує себе. Розум один як для цілого, так і для своїх частин" [1, с. 33]. Отже, Просвітництво, про яке йшлося у попередній частині, щільно пов'язане

з метафізикою. Віра в те, що світ улаштований за принципами розуму споріднює метафізичний і просвітницький проекти. Сьогодні, на думку Габермаса, ми опиняємося в ситуації, коли філософське мислення можливе лише як постметафізичне мислення. Таке мислення якщо й не відмовляється цілком від просвітницької і метафізичної віри в розум, то, принаймні, ставиться до цієї віри з обережним сумнівом. Сучасний філософ ставиться до метафізики та Просвітництва, яке будується на певних метафізичних засадах, не як до єдиної можливої філософської позиції, не як до панівного метанаративу, а як до одного з можливих наративів.

Одним із яскравіших проявів антиметафізичного мислення, як на мене, є феноменологія. Жан-Поль Сартр вважає, що феноменологічній філософії притаманне прагнення подолати споконвічний дуалізм європейської метафізики. На його думку саме феноменологічне розуміння феномена знімає одну з фундаментальних метафізичних опозицій західного мислення, а саме опозицію внутрішнього і зовнішнього: "Феномени, що репрезентують суще – ані зовнішні, ані внутрішні, вони рівноцінні і на рівних співвідносяться з іншими феноменами, жоден з них не переважає" [4, с. 7]. Адекватне бачення феноменів, натомість, ми можемо досягти якщо позбудемося тієї вади метафізичного мислення, яку Ніцше назвав "ілюзією світу-позасценою": "... якщо ж одного разу ми втекли від того, що Ніцше назвав "ілюзією світу-позасценою", і якщо ми більше не віримо в буття-поза-видимість, тоді проявлене стає цілком позитивним, і його сутністю є "явлене", яке більше не протистойть буттю, а, навпаки, стає його мірилом" [4, с. 8].

Отже, можна наважитися на твердження, що сьогодні світова філософська думка опинилася в ситуації, коли метафізика як частина її історії має поступитися іншим стилям мислення. Утім ці нові стилі спираються на метафізику як на те, що має бути подоланим, але й певною мірою збереженим у цьо-

му подоланні. Відповідно до цього метафізика не зникає ані зі змісту сучасних філософських досліджень, ані з програм викладання філософії в університетах. Ми просто намагаємося відсторонитися від неї і починаємо критично осмислювати її.

Що це має означати для філософських досліджень і філософської освіти в Україні? Це питання можна переформулювати в такий спосіб: як можна займатися філософськими дослідженнями в постметафізичну добу без власної метафізичної традиції і як у такій ситуації викладати філософію?

Ми навряд чи знайдемо відповіді на ці питання, якщо шукатимемо їх на шляху реалізації державної культурної політики. Зміст і спрямування філософських досліджень і, відповідно, навчальних курсів на філософських факультетах мають установлювати не директиви чиновників, а творча активність науковців, які представляють різні інтелектуальні етоси й традиції, серед яких метафізика посідає своє поважне місце.

Варто розуміти, що питання про метафізичність, антиметафізичність чи постметафізичність мислення постає на тлі загальнішого питання про виникнення і розвиток оригінальних стилів і способів філософського мислення взагалі. На жаль, сьогодні саме через пряме, часто-густо недолуге державне керування науковими дослідженнями й викладанням філософії маємо ситуацію, в якій утворення і розвиток наукових шкіл і незалежних від держави інтелектуальних центрів виглядають вельми проблематичними. Утім маємо й поодинокі позитивні приклади, які надихають вірити в те, що згодом в нашої країні сформується справжній науковий етос, що продукуватиме відкритий і критичний науковий дискурс.

Література

1. Габермас Ю. Постметафізичне мислення. – К.: Дух і літера, 2011. – 280 с.
2. Кебуладзе В. Вплив перекладу на формування термінології гуманітарних наук і соціально-політичний дискурс в Україні//

- Україна модерна, 2010 № 5 (16). – К.: Критика, 2010. – с. 49 – 62.
3. Ліотар Ситуація постмодерну// Філософська думка. – 1995. – № 5-6/ Жан-Франсуа Ліотар. – К.: Укртиппроєкт, 1995. – с. 15-38.
 4. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо. – К.: Основи, 2001. – 854 с.
 5. Horkheimer M. Adorno T. W. Dialektik der Aufklaerung// Horkheimer M. Gesammelte Schriften, Bd 5 – Frankfurt am Main: Fischer Verlag – 1987.